

КНЯЗЮВАННЯ ІГОРЯ І ТАЄМНИЦЯ ЙОГО СМЕРТІ

«Вогонь, жінка і море – три біди»

(Езон)

Кітов Микола Григорович

Китов Николай Григорьевич

Kitov Nikolay Grigorovich

Княжение Игоря и тайна его смерти

Igor mistress and a secret of his death

В статті проаналізовані історичні події пов'язані з князюванням Ігоря. Автор робить висновок, що Ігор був останнім прямим наслідником князівської лінії Рюриковичів. Святослав не був сином ні Ігоря, ні Ольги. Він був прийомним сином Ольги.

Ключові слова: Рюрик, Ігор, Ольга, Свенельд, Святослав, військові походи, данина.

Однією з **актуальних проблем**, без усвідомлення якої важко збагнути специфіку формування української національної самосвідомості, є аналіз тих соціально-політичних умов, які існували в період зачатків формування державності на сучасних українських землях. Окреслена проблема досить широка, тому автор статті ставить за **мету** проаналізувати лише одну з історичних подій того часу, а саме: історію князювання Ігоря і таємницю його смерті, адже поширені у філософській та історичній літературі інтерпретації з окресленої проблеми далеко не однозначні, часто міфологізовані.

Після смерті Олега в 913 р., як пишеться в «Літопису руському», деревляни не підкорилися Ігорю і тому літом 914 р. Ігор перемагає їх та накладає данину більшу за Олега. Через рік вперше на землі, підкорені руськими, приходять печеніги з якими Ігор укладає мир і ті відходять на Дунай.

Чи то присутність печенігів, чи то пам'ять про миролюбного і мудрого батька Рюрика, чи відсутність характеру і вроджена слабовольність не дають проявити Ігореві своє військове молодецтво в повну силу. В літопису про його діяльність впродовж двадцяти п'яти років нічого не сповіщається, окрім, на перший погляд, незначних фактів поданих у Новгородському першому літопису під 922, 940 і 942 роками, а саме, що Ігор відпустив своєму воєводі Свенельду данину, яку збирали його воїни з деревлян і уличів. Ці записи, на мій погляд, є дуже важливими для розуміння дійсного історичного образу князя Ігоря і тих подій, які відбувалися в той час. Вони насамперед засвідчують

про те, що Ігор був не таким кровожерливим у збиранні данини, як його наставник Олег. Ця думка підтверджується і тим, що впродовж двадцяти п'яти років (з 915 р. по 941 р.) про походи Ігоря літописець нічого не сповіщає. І лише в 941 р. на старості літ (Ігорю в цей час було 66 років), князь «вирішив» показати своє молодецтво і пішов слідами свого наставника Олега в похід на Візантію.

Ситуація повторюється: *«У РІК 6449 [941]. Пішов Ігор на Греків. І хоча послали болгари вість цесареві [Роману], що йдуть руси на Цесароград – десять тисяч суден (кількість суден на думку сучасних вчених дуже перебільшена – М. Кітов), – вони і прийшли, і припливли, і стали пустошити Віфінську землю. І грабували вони по [узбережжі] Понту до [города] Іраклії і до Пафлагонської землі, і всю землю Нікомідійську пограбували, і [обабіч затоки] Суд усе попалили. А їх, [греків], **полоненими** взявши, – тих розтинали, а других же, ставлячи як мішені, стрілами розстрілювали. А **скільки ратників** [грецьких] схоплювали, [то], руки назад зв'язавши, гвіздки залізні посеред голів вбивали їм. Багато ж і святих церков вони вогневі oddали, і майна немало [по] обох сторонах [Босфору] взяли, **і монастирі ж і села всі вогневі oddали**» [1, с. 24–25]. Проте похід, в кінцевому рахунку, був невдалим. Окружили греки руських «...і битва межі ними обома була люта, [і] заледве одоліли греки. Руси ж повернулися до дружини своєї під вечір і на ніч, сівши в човни, утекли» [там само, с. 25]. Після поразки на суші вціліла дружина Ігоря сіла в човни і відпливла в море, де їх зустрів командувач грецьким флотом Феофан і горючою сумішшю з смоли, сірки, селітри і нафти попалив руські човни. Це настільки вразило руських, що вони з переляку кидалися у воду морську, намагаючись спастися. Лише рештки дружини вернулися до себе. Ті ж, які прибули у свою землю, розповідали: «Таке, як ото блискавка, що на небесах, – казали вони, – греки мають у себе, і, її пускаючи, палили вони нас. І через се не подолали ми їх» [там само].*

Звернемо також увагу і на іншу особливість князювання Ігоря, а саме: незважаючи на більш ніж півстолітню колонізацію південно-східних слов'ян Ігор набирає військо, головним чином із-за моря, із варягів. Військо Ігоря складається із варягів, русів, словен, кривичів, тіверців, полян. Всі названі народності, за виключенням варяг, були на той час підкорені руськими. Проте головною ударною силою війська Ігоря залишаються руські, а також вихідці із варязьких племен. Така традиція збережеться ще не одне століття, що також засвідчує про повну інородність слов'ян відносно руських. Здирницький характер князювання Ігоря засвідчує, як найняття печенігів для пограбування Цесаргорода, так і сам характер походу, головною метою якого був саме грабунок.

Після невдалого походу 941 р. Ігор у 944 р. зібрав велике військо і знову рушив на греків «...прагнучи помститись за себе» [там само]. Це стало відомо цесарю і він «...послав до Ігоря ліпших бояр, прохаючи і кажучи: «Не ходи, а візьми данину, що її брав Олег, і я придам іще до тої данини». Так само й печенігам послали вони наволоки і золота багато» [там само]. Сумнів у власній перемозі заставив Ігоря скликати дружину і порадитися, як бути. Дружина, напевно пам'ятаючи попередню нищівну поразку, сказала: «Да якщо так говорить цесар, то чого нам більше од сього хотіти – не бившиись, узяти золото, і сrebro, і наволоки? Бо хто відає, хто подолає – чи ми, чи вони? Чи з морем хто в згоді? Се ж не по землі ми ходимо, а по глибині морській, і спільна смерть усім» [там само, с. 26]. Послухав Ігор дружину і, повелівши печенігам спустошити Болгарську землю, не став воювати, а, «...узавши в греків золото і наволоки на всіх воїв, він повернувся назад і прийшов до Києва, до себе» [там само]. Такий результат походу, незважаючи на щедрі данину греків, був програшем для Ігоря і його дружини, адже засвідчив про їх невпевненість у власній перемозі. Греки, по великому рахунку, перемогли і прагнуть закріпити свої відносини з войовничими руськими мирним договором, адже ініціатива йде від них. **«У РІК 6453 [945].** Прислав Роман, і Костянтин, і Стефан до Ігоря послів налагодити колишній мир» [там само]. Мова йде про договір складений мужами Олега в 912 р. Цей договір заслуговує особливої уваги, адже присягали мати мир і любов не лише Ігор з його людьми, а й інші войовничі племена, котрих наймав руський князь, а саме: варяги, хозари тощо.

Проте не лише грабунок був мотиваційною основою походу Ігоря на Візантію. Підштовхувала його до цього, на мій погляд, княгиня Ольга. Саме вона була в дружніх відносинах з Свенельдом, керівником війська. Причому була кровно зацікавлена в поході Ігоря на Візантію про що мова йтиме нижче.

Після підписання мирного договору з греками значно звузилося поле для грабунку. Залишилося робити одне – «підвищити» данину з підкорених народів. Так і сталося. Осінню 945 р. сказала дружина Ігореві: «Отроки Свенельдові вирядилися оружжям і одежею, а ми – голі. Піди-но, княже, з нами по данину, хай і ти добудеш, і ми».

І послухав їх Ігор, пішов у Деревляни по данину. І добув він [собі ще] до попередньої данини, і чинив їм насильство він і мужі його. А взявши данину, він пішов у свій город [Київ].

Та коли він повертався назад, він роздумав [і] сказав дружині своїй: «Ідіте ви з даниною додому, а я вернусь і походжу іще». І відпустив він дружину свою додому, а з невеликою дружиною вернувся, жадаючи більше майна.

Коли ж почули древляни, що він знов іде, порадилися древляни з князем

своїм Малом і сказали: «Якщо внадиться вовк до овець, то виносить по одній все стадо, якщо не уб'ють його. Так і сей: якщо не вб'ємо його, то він усіх нас погубить».

І послали вони до нього [мужів своїх], кажучи: «Чого ти йдеш знову? Ти забрав єси всю данину». І не послухав їх Ігор, і древляни, вийшовши насупроти з города Іскоростеня, вбили Ігоря і дружину його, бо їх було мало» [там само, с. 30]. Так закінчилося князювання прямого наслідника Рюрика, а з ним, на мій погляд, вимерла і династія Рюриковичів.

Причина смерті Ігоря складає таємницю, яку дуже старанно охороняли представники руських княжих та царських кланів упродовж усієї тисячолітньої історії своєї держави. Для цього є дуже серйозні, перш за все, політичні підстави, адже мова йде про розрив родословної Рюрика, яка завершилася на Ігорю. Визнати цей очевидний, як для історичної науки, факт, означає доценту розвалити наскрізь міфологічну історію виникнення народу руського і його держави. А це вже питання – життя чи смерті багатомільйонного конгломерату людності, котрі щиро увірували в своє Боже призначення бути «Божими руками» в подальшій розбудові Всесвіту і ошасливленню всіх людей і народів.

Спробуємо розібратися в тих давніх подіях. Згідно «Літопису руського» показово жорстоко розправилася княгиня Ольга з древлянами за вбивство свого чоловіка Ігоря.

Перший раз повеліла засипати живцем у глибокій ямі двадцять древлян, котрі були послані, щоб засватати Ольгу за свого князя Мала. «І сказали древляни: «Послала нас Древлянська земля, кажучи так: «Мужа твого ми вбили, бо був муж твій, як той вовк, що обкрадав і грабував. А наші князі добрі є, бо пильно вони подбали про Древлянську землю. Іди-но за нашого князя за Мала», – бо ім'я йому було Мал, князю древлянському» [там само, с. 32], – пише літописець. Але не сприймає Ольга аргументів древлян, а повеліває «...засипати їх живими, і засипали їх» [там само, с. 33].

Другий раз повеліла спалити в бані групу ліпших, обраних мужів, «...які держать Древлянську землю» [там само]. Звертаю увагу не лише на показову жорстокість Ольги, а і на дотримання певної ритуальності при цьому.

Третій раз наказала отрокам своїм сікти древлян біля могили Ігоря під час тризни по мужу своєму, коли ті сп'яніли від випитого. «І посікли їх п'ять тисяч. А Ольга вернулася до Києва і спорядила воїв на рештки їх» [там само], – підкреслює літописець.

Четвертий раз з своїм військом наступного року пішла вона на древлян, оточила їхнє місто Іскоростень, але не могла його взяти впродовж літа. Вдалася до хитрощів, пославши до міста своїх послів із словами: «Чого ви хочете досидітись? Адже всі ваші города здались мені, і згодились на данину, і

обробляють ниви свої і землю свою. А ви хочете з голоду померти, не згоджуючись на данину?» Деревляни ж [їй] сказали: «Ми раді б згодитись на данину, але ти будеш мстити за мужа свого». І сказала їм Ольга, мовляв: «Я вже одомстила за мужа свого, коли прийшли ви до Києва, і вдруге, і втретє тоді, коли чинили тризну мужеві моєму. Тому я вже не буду помсту чинити, а хочу взяти потрохи данини і, помирившись з вами, піду назад». Запитали тоді древляни: «Чого ти хочеш од нас? Ми раді дати і медом, і хутром» [там само, с. 34], – переповідає літописець переговори між Ольгою і деревлянами. Але Ольга замислила зле. «Добродушно» відмовляється від непомірної данини і просить небагато. «Нині у вас нема **ні** меду, ні хутра. Лише малого я у вас прошу: дайте мені од двора по три голуби і по три горобці. Бо не хочу я тяжкі данини накласти на вас, як ото муж мій, а сього прошу у вас малого. Знемоглись бо ви єсте в облозі, тож дайте мені се мале» [там само], – передає літописець вимогу Ольги. Наївні деревляни повірили їй і з радістю віддали «данину». Коли стало смеркатися, Ольга наказала своїм воїнам прив'язати до голубів і горобців трутовики (гриби паразити), підпалити їх і одночасно всіх випустити. Горобці полетіли у свої гнізда під стріхи домів, а голуби у голуб'ятні. Все місто враз спалахнуло. «І не було двора, де б не горіло, і не можна було гасити, бо всі двори загорілися. І побігли люди з города, і повеліла Ольга воям своїм хватати їх.

А як узяла вона город, то спалила його. І старійшин же города спалила, а інших людей – тих побила, а других оддала в рабство мужам своїм, а решту їх зоставила платити данину.

І наклала вона на них данину тяжку, і дві частини [її] ішли Києву, а третя – Вишгороду, до Ольги, бо Вишгород був Ольжиним городом. І пішла Ольга по Деревлянській землі з сином своїм і з дружиною своєю, встановлюючи установи і уроки (себто закони і порядок сплати данини і оброку. – **М. Кімов**)» [там само, с. 35], – пишеться в літопису. Літом 947 р. йде Ольга до Новгороду і накладає данину та оброк на тамтешніх словен, а також ставить погости, тобто адміністративно-господарчі осередки де княжі люди здійснювали збір данини, чинили суд, доводили до населення князівські розпорядження тощо.

Так орусачувала слов'ян Ольга, яку пізніше самі руські назвуть рівноапостольною. Підступність, нелюдська жорстокість, бандитська (рекетирська) ритуальність при знищенні слов'ян – чи знайти інші слова для характеристики діянь регентші Ольги? І в правду є за що так її возвеличити. Йдучи по стопам свого наставника Олега вона його значно перевершила в русифікації слов'янства.

Слід зауважити, що князювання Ігоря і регентство Ольги при малолітньому Святославу має багато нерозкритих тайн. Найважливішою з них,

на мій погляд, є таємниця народження Святослава. Можна поставити і більш конкретне питання: хто батько і мати Святослава і чи не переривається на Ігорю родословна Рюрика?

Для такої, на перший погляд можливо і дещо парадоксальної, постановки питання є достатньо підстав. У літопису ніяких прямих сумнівів, стосовно батьківства Ігоря і тим більше материнства Ольги відносно Святослава, немає. Проте, при уважному аналізові історичних відомостей про Ольгу, Ігоря і Святослава виникає багато запитань які історична наука або не розглядала, або давала незадовільну відповідь. Спершу *відтінимо* декілька відомих історичних фактів.

По-перше, Ігор, як засвідчує літописець, народився 875 р. Будучи уже зрілим мужем, а саме – 903 р. «...привели йому жону із Пскова, на ім'я Ольгу» [там само, с. 16]. Ігорю в цей час було 28 років. Це досить солідний вік для князя, щоб бути не одруженим і тим більше, щоб йому підшукувати жону, та ще й простолюдинку. За нормальних фізіологічних умов розвитку Ігоря і його спілкування з жіночим полом ця історія виглядає підозріло. Таке запізнile і своєрідне одруження може мати декілька пояснень. Мовляв такою була традиція у варягів, а саме: княжич мав одружуватися на знатній особі з іншого княжого роду, яку сватали батьки і рідні. Таке тлумачення можливе. Тож не випадково воно зустрічається в літературі. Але виникають нові запитання. Чому так пізно одружується Ігор? Чому він одружується на простолюдинці, як про це засвідчують легенди? Чому ця традиція порушується Святославом, котрий не жде поки йому когось засватають, а «любить» всіх підряд, включаючи дівчаток і не знатного роду? Саме від такої (ключниці Малуші) народиться син Святослава Володимир, якому доля визначить відіграти важливу роль в руській, та і слов'янській історії – впровадити християнство. Задовільної відповіді на ці питання при першій версії знайти не вдається. Друга версія значно простіша, реальніша, життєвіша. Ігор просто боявся жінок через свою полову чоловічу неповноцінність. Тому і привели йому жону, простолюдинку, яка була значно досвідченіша в половых відносинах, ніж пристаркуватий парубок. Щоб якось облагородити ці відносини пізніше і була видумана легенда про те, як Ігор закохався в Ольгу, коли вона перевозила княжича через річку на човні. Незважаючи на дещо незвичний для історичної науки характер гіпотези про чоловічу слабість Ігоря вона має більш вірогідний характер, ніж перша і побічним чином підтверджується всім наступним життям княжої сім'ї, а також літописними та історичними записами про які йтиме мова пізніше.

По-друге, слід установити якого року народилася Ольга. На мій погляд, 28-му Ігорю не могли привести 10–12-ну дитину. Якщо і привели, то

щонайменше 16–18-ну дівчину. Тобто Ольга могла народитися в 985–987 роках. До речі, в публікаціях наводиться і більш конкретніша дата народження Ольги, а саме – 883 р.

По-третє, Ігор з Ольгою прожили разом 39 років і не мали дітей. Лише в 942 р. «...родився Святослав у Ігоря» [там само, с. 25], – сповіщається в літопису. В 942 р. Ігорю було 67 років, а Ользі щонайменше 55 років, а то і всі 57 років. Це за умови, що привели її до Ігоря 16 або 18 річною. А якщо старшою? Посилаючись на деякі публікації можна стверджувати, що Ользі в 942 р. було 60 років. Особливі коментарі не потрібні для того, щоб зрозуміти просту річ: Ольга фізіологічно не могла в такому віці народити дитину, а тим більше що впродовж 39 років була бездітною. Проте цей факт можна подати і в дещо іншій проекції, якщо хтось наполягатиме, що і в такому віці Ольга могла народити дитину. Дійсно, в історії людства відомі реальні випадки, коли в людей похилого віку народжується дитина. В Біблії народження дитини в престарілих батьків подається як дар Божий за віру в Бога. Так було, зокрема, в біблійних Захарія і Єлизавети. Якщо можна поставити під сумнів батьківство Захарія відносно Іоанна Хрестителя (троюрідного брата Ісуса Христа), то відносно материнства Єлизавети такий сумнів відпадає. Не думаю, що подібне ми маємо і у випадку з Ольгою. Підстави для сумніву навіть не фізіологічні, а релігійні. Якби Ольга дійсно народила дитину в 55–60 років, то цей факт був би обов'язково використаний руською православною церквою для її возвеличення. Мовляв, Бог послав Ользі свою Благодать за її віру і дав наслідника. Тим більше, що в руській православній церкві Ольга зветься рівноапостольною. Але замість традиційного для християнства возвеличення маємо нікчемну легенду про її красу і сватання до неї Візантійського цесаря Костянтина Багрянородного. **«У РІК 6463 [955]. Вирушила Ольга в Греки і прибула до Цесарограда. А був тоді цесарем Костянтин, син Леонтів. І, побачивши її, гарну з лиця і вельми тямущу, здивувався цесар розумові її і розмовляв з нею, сказавши їй: «Достойна ти єси цесарствувати в городі сьому з нами». Вона ж, зрозумівши [його річ], мовила до цесаря: «Я поганинка єсмь. А якщо ти хочеш мене охрестити, то охрести мене сам. Якщо ні – то я не охрещуся». І охрестив її цесар з патріархом [Полієвктом]»** [там само, с. 35], – пишеться в літопису. **«А по охрещенні призвав її цесар і сказав їй: «Я хочу взяти тебе за жону». Вона тоді мовила: «Як ти мене хочеш узяти, коли охрестив мене сам і назвав мене дочкою? Адже в християнах нема такого закону – ти ж сам знаєш». І сказав цесар: «Перехитрила ти мене єси, Ольго». І дав він їй дари многі – золото, і сребро, і паволоки, і начиння різного, і відпустив її, назвавши її дочкою своєю»** [там само, с. 36], – записано в літопису. Ці записи, як і вся подорож Ольги до Цесарограда, потребують

прискіпливого аналізу і коментарів.

Літопис, як відомо, доповнювався впродовж кількох століть переписувачами. Ця легенда, більше всього, і є результатом таких доповнень. В ній багато внутрішніх суперечностей, неузгоджень, неточностей. Їх витлумачення буде дане нижче. Зараз же я звертаю увагу лише на нюанси проблеми, які пов'язані з віковими характеристиками Ольги. В руському літопису записано, що Ольга вирушила до Цесаргорода в 955 р. Насправді ж подорож відбулася під осінь 957 р., про що засвідчують Візантійські джерела. Ользі в цей час було біля 70–75 років. Тож навряд чи вона могла зачарувати своєю красою набагато молодшого за неї візантійського імператора Костянтина, який на той час до того ж був одружений. На це вперше звертає увагу в руській історіографії Татищев.

Костянтин VII Порфірородний (Багрянородний, Порфірогеніт (913–959), як засвідчують візантійські джерела, прийняв Ольгу з пошаною але не занадто пишно. Стосовно його сватання до неї в них немає й мови. Ця легенда необхідна була, вірогідніше всього для того, щоб підкреслити молоджавість Ольги і лишній раз «підтвердити» факт її материнства відносно Святослава. Це не могло бути лишнім, адже в історичній пам'яті народу могли закарбуватися інші факти про батьків Святослава, на які мала зважати руська церква і переписувачі літопису, адже мова йшла про законність спадкоємства князівської влади від Рюрика.

По-четверте, «народження» Ольгою Святослава в 942 р. зовсім не випадкове. У 941 р. Ігор зі своїм військом йде на Греків. Цей похід був затяжним. Дату приходу русів Візантійські джерела наводять різну – 10 червня, 18 червня, 10 липня 941 р. Як пише Л. Махновець в своїх коментарях до «Літопису руського» вже 8 червня візантійські кораблі зустріли флотилію Ігоря біля входу в Босфор, де застосували грецький вогонь – вибухову суміш зі смоли, сірки, селітри, нафти та ін., що горіла й на воді і яку метали з труб-сифонів, укріплених у позолоченій паші лева, що була встановлена на носі корабля. Але перед цією битвою руські спустошили Віфінську землю, грабували узбережжя Понту і всю землю Нікомідійську пограбували, нищили монастирі і церкви тощо. Потім була битва на суші після поразки в якій руські, «сівши в човни, утекли». І лише після цього сталася битва на морі. Після поразки на суші і на морі розбиті руські сили біля трьох місяців блукають по узбережжю і на кінець повертаються до Києва. А якщо врахувати, що потрібний був певний час, щоб дійти до Візантії і повернутися назад, то не буде перебільшенням сказати, що похід був дійсно затяжним. Де знаходиться в цей час Ольга, чим вона займається літописець не пише. Можливо шукає престолонаслідника?

Така постановка питання цілком правомірна. Агресивна, владна простолюдинка варязького племені ніяк не могла змиритися з втратою влади і визнати, що не може народити наслідника княжого столу. Тому могла зробити все що завгодно. «Пошуки» престолонаслідника підтримувалися і її оточенням, адже ніхто не хотів втрачати владу.

Питання спадкоємності влади ускладнювалося і тим, що у Олега також не було дітей, адже в літописах про його наслідників нічого не пишеться. Залишалася єдина пряма лінія наслідування княжої влади Рюрика – через Ігоря. Ігор же, хоч і княжого роду, але слабовольний, нерішучий був князем при Ользі. В літопису про слабкість Ігоря багато опосередкованих записів літописця. Привели йому жону простолюдинку, довгий час був бездітним, неодноразово віддає свою данину воєводі Свенельду, майже не ходив у військові походи тощо. Тож і похід на Греків у 941 р. також невинуватий. Він міг бути ініційований Ольгою і мав на меті «відрядити» Ігоря на досить тривалий час, щоб не мішав розв'язувати питання престолонаслідування. Саме за період відсутності Ігоря Ольга і вирішила це питання, «народивши» Святослава. Де і як народила Ольга дитину ніхто не відав. Тож невинуватково тайну народження Святослава забрала з собою в могилу породільна мати. А тайна може бути дуже простою – не народжувала Ольга дитину. Святослав – це її прийомний син.

По-н'яте, версія про те що Святослав прийомний син Ольги, не така і безпідставна, як може показатися на перший погляд. При уважному витлумаченні літопису можна знайти багато опосередкованих свідчень, що Ігор завжди сумнівався в своєму батьківстві. За свої сумніви він, на мій погляд, і поплатився життям. Смерть Ігоря – це також одна із таємниць руської історії. Повернемося ще раз до літописних свідчень про смерть Ігоря. Для зручності я знову процитую деякі раніше цитовані рядки. Звуть Ігоря по данину молодші князівські дружинники. **«У РІК 6453 [945] Сказала дружина Ігореві: «Отроки Свенельдові вирядилися оружжям і одежею, а ми – голі. Піди-но, княже, з нами по данину, хай і ти добудеш, і ми».**

І послухав їх Ігор, пішов у Деревляни по данину. І добув він [собі ще] до попередньої данини, і чинив їм насильство він і мужі його. А взявши данину, він пішов у свій город [Київ].

Та коли він повертався назад, він роздумав [і] сказав дружині своїй: «Ідіте ви з даниною додому, а я вернусь і походжу іще». І відпустив він дружину свою додому, а з невеликою дружиною вернувся, жадаючи більше майна» [там само, с. 30], – пишеться в літопису. Звертаю увагу на такі нюанси. Строки виплати данини деревлянами і її кількість були чітко регламентовані, а саме – раз на рік. Тому «похід» Ігоря за даниною був незаконним, адже не мав

ніяких договірних підстав. Цей факт в літопису підкреслюється словами: *«добув він [собі ще] до попередньої данини»*. Тобто, до данини за угодою додалася і не погоджена. Простіше кажучи, додалася не данина, а відвертий грабунок. Якщо врахувати те, що Ігор неодноразово віддавав свою данину дружинникам Свенельда, то мотиви його поступку кажуться незрозумілими. Тим більше незрозумілим уявляється його останній поступок – відпустити додому дружину з незаконно отриманою даниною і знову зайнятися грабунком. Якби Ігор був таким кровожерним, як це подається в цитованих рядках літопису, то про його молодецькі походи впродовж усього періоду князювання було б значно більше відомостей. Але таких відомостей обмаль. Це спонукає шукати інші мотиви його поступків. До речі, ремарка сучасних укладачів літопису *[собі ще]* явно недоречна і, на мій погляд, спотворює історичний текст, адже спрямовує хід думки лише в одному руслі, а саме: мотиви поступків Ігоря слід шукати лише в сфері матеріальних інтересів, в прагненні здобути більше данини. А це безпосередньо не впливає з тексту. Коли деревляни почули, що Ігор знову іде до них, то *«...послали вони до нього [мужів своїх], кажучи: «Чого ти йдеш знову? Ти забрав єси всю данину». І не послунав їх Ігор, і деревляни, вийшовши насупроти з города Іскоростеня, вбили Ігоря і дружину його, бо їх було мало»* [там само, с. 30]. Як слідує з тексту, Ігор не говорить про необхідність сплати деревлянами більшої данини. Він просто не слухає їх доказів. А що мовлять деревляни? Щоб він не йшов до них. Тим більше, що всю данину він забрав. В думці *«про всю данину»* забрану Ігорем, на мій погляд, існує підтекст, котрий дозволяє прочитати дійсні мотиви поступків князя. Чому деревляни не виказують Ігорю того, що він данину узяв незаконно? Адже сказати: *«Ти забрав єси всю данину»* це означає визнати її законною і справедливою. Деревляни ніби відкуповуються від Ігоря любою, навіть незаконно зібраною даниною, щоб він не погубив їх. Тому і говорять: *«...якщо не вб'ємо його, то він усіх нас погубить»* [там само]. Погубити деревлян Ігор може не даниною, а розкривши таємницю зговору Ольги і деревлянських мужів, який вони встановили супроти його волі. Таким зговором могла бути таємниця народження Святослава, яку приховати повністю не вдалося. Певні чутки доходили, напевно, і до Ігоря. Щоб докопатися істини Ігор і став замишляти похід на деревлян. Тому легко погоджується на пропозицію молодих отроків сходити до деревлян за даниною. Під час збирання данини чинить насильство, щоб розв'язати їм язика. Взнає точні дані і залишається з невеликою дружиною, щоб розкрити таємницю Святослава до кінця. За це і платить життям своїм і дружини. Грецький історик Лев Діакон пише, що Ігоря прив'язали за ноги до двох

нагнутих дерев і розчахнули надвоє. Ця легенда і закарбувалася в історичній пам'яті руського народу.

По-шосте, потребує витлумачення звіряча, не по-людськи жорстока розправа Ольги над деревлянами за вбивство Ігоря. Вона ніяк не вписується в психологічний портрет нормальної людини, навіть представника тогочасного руського люду, котрі зла багато чинили над греками і підкореними слов'янськими племенами. Потрібно було деревлянам зачепити найпотаємніші струни душі варязької простолюдинки, щоб розбудити в ній звірячі інстинкти. Такими струнами можуть бути лише жіночі таємниці. Про це, до речі, натяком говориться і в «Повісті минулих літ». Вбивши Ігоря деревляни думають засватати Ольгу і промовляють: *«Осе князя руського ми вбили. Візьмемо жону його Ольгу за князя свого Мала і Святослава [візьмемо] і зробимо йому, як ото схочем»* [там само, с. 31]. Саме в цьому реченні, на мій погляд, розгадка таємниці. Якби Святослав був сином Ігоря, то такого висловлювання взагалі не могло бути, адже син, по неписаним і писаним законам руських, був наслідником княжого столу. Тому посягання на його життя завжди приводило до війни. Чи могли дозволити собі це підкорені деревляни? Чи могли надіятися вони на перемогу у війні з руськими не на життя, а на смерть? Відповідь очевидна – не могли. Проте вони могли і навіть надіялися на слідуюче: або забрати свого одноплемінника Святослава, котрого Ольга взяла із деревлянського племені і зробила своїм прийомним сином, назад, або засватати Ольгу за свого князя Мала. Такий хід подій цілком ймовірний і небезпідставний. Тим більше що серед науковців існує думка про те, що князь Мал був двоюрідним братом (!) самої Ольги. Хто ж в дійсності були батьки Святослава? Найпростіше сказати – українці (деревляни), адже і оселедця козацького носив Святослав. Проте це питання потребує ґрунтовного аналізу. Найвірогідніше ними були вихідці з руських, представники княжого роду і навіть приближені князя. Звертаю увагу на слова із літопису, які потребують поглибленого аналізу і витлумачення: *«Ольга ж перебувала в Києві з сином своїм, малим Святославом, і кормилець його [тут] був Асмуд, і воєвода [тут] був Свенельд, той самий отець Мстишин»* [там само, с. 30]. Перекладач літопису Л. Махновець так витлумачує ці слова: **«Кормилець – вихователь, «дядько» юного князя; кормильці та їхні нащадки нерідко виступають у літописі обік князів»** [там само, с. 31]. Навряд чи така інтерпретація задовольнить допитливого читача. Зокрема, занадто ще малий Ігор, щоб його вихователем був чоловік, а не жінка. Асмуд міг бути дядьком по крові, реальним кормильцем, а не вихователем. Проте це лише припущення, які потребують спеціального історичного аналізу.

Звертаю увагу і на такі факти з «Повісті минулих літ». Після «збирання» данини з деревлян Ігор йде в свій город (Київ) де знаходиться його резиденція, а Ольга живе у Вишгороді. Чоловік і жінка живуть в різних містах. Цей факт також підтверджує ненормальний стан у сімейних відносинах між Ольгою і Ігорем.

Після того як Ольга хитрістю взяла Іскоростень і перемогла деревлян «...наклала вона на них данину тяжку, і дві частини [її] ішли Києву, а третя – Вишгороду, до Ольги, бо Вишгород був Ольжиним городом» [там само, с. 35]. Такий розподіл данини також є, на перший погляд, невмотивованим. Собі бере менше, а київській дружині дає в два рази більше. Але якщо на цю подію подивитися через призму «таємниці Ольги», то все стає зрозумілим: хотіла зберегти прихильність дружини і платила за збереження таємниці зговору в якій були кровно зацікавлені і київські бояри.

По-сьоме, чи знав про своє походження Святослав? На мій погляд, знав. Про це засвідчує зокрема його відношення до Ольги, яке можна охарактеризувати так – ніякої шани.

По-восьме, чи відома була таємниця батьківства Святослава руським літописцям, церковним діячам тощо? Відповідь на це питання, на мій погляд, може бути ствердною. Не випадково «Житіє Ольги» вперше включається в літописний контекст лише при написанні «Степенної книги» митрополитом Афанасієм (50–60 роки XVI ст.), коли реальні події вже давно забулися і переросли в міфи, а виникає потреба «вивести» родословну московських князів від римського імператора Августа. Найуразливішою ланкою цієї родословної і було народження Ольгою Святослава. Тому так прикрашується і міфологізується діяльність Ольги.

По-дев'яте, потребує витлумачення і такий факт. Руські впродовж багатовікової історії свого розвою ніколи не шанують Рюрика. Вважають себе його наслідниками і йменуються Рюриковичами, але шани ніякої не віддають. Більше шанують його сина Ігоря. Так, навіть в «Задонщині», яка була написана після Куликовської битви 1380 р., пишеться: «Згадаємо давні часи, звеличимо віщого Бояна, вправного гусяра у Києві. Адже той віщий Боян, перебираючи швидкими своїми пальцями живі струни, співав руським князям славу: першу славу великому князю Київському Ігорю Рюриковичу, другу – великому князю Володимирі Святославовичу Київському, третю – великому князю Ярославу Володимировичу» [2, с. 220]. Витлумачення може бути наступним.

Ігор, як вже я підкреслював, не був таким кровожерним, стосовно підкорених народів, як його попередник Олег. Напевно спогади одноплемінців про авторитетного, справедливого батька сформували в сина такі риси характеру як добропорядність, потяг до справедливості, бажання правити за

угодою, по праву тощо. Проте самі ці риси відігравали негативну роль у намірам варяго-русів. Нежадібний (данину свою часто віддавав Свенельду), безвольний (підкаблучний Ольги), Ігор не міг протистояти руським боярам і укласти угоди з південними слов'янами, як зробив у свій час його батько з північними. Використовуючи його ім'я, як прямого спадкоємця авторитетного Рюрика, руські бояри започатковують нібито на «на законній основі» нову лінію князювання – за допомогою меча. Тому й оспівують пізніше саме Ігоря, як носія родового, рюриківського, забуваючи засновника династії – Рюрика. Засновник явно не вписується в нову лінію правління його спадкоємців. Автор «Задонщини» відкрито підтримує не Рюрика і його систему правління «за угодою, по праву», а нову – за допомогою меча. Така лінія започаткована ще Олегом. Але Олег, на відміну від Ігоря, не був прямим наслідником Рюрика. Тому віщий Боян співає руським князям славу згідно їх заслуг в утвердженні нового стилю відношення між автохтонними народами і варяго-руськими князями та їх дружиною. Він був відверто здирницьким. Але про це в наступній публікації.

Література:

1. Літопис руський / Пер. з давньорус. С.Є. Махновця; Відп. ред. О.В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – 591 с.
2. Задонщина // Литература Древней Руси: Хрестоматия / Сост. Л.А. Дмитриев; Под ред. Д.С. Лихачева. – М.: Высш. шк., 1990. – 544 с. – С. 210–226.

АННОТАЦИЯ

В статье проанализированы исторические события, связанные с княжением Игоря. Автор делает вывод, что Игорь был последним прямым наследником княжеской линии Рюриковичей. Святослав не был сыном ни Игоря, ни Ольги. Он был приемным сыном Ольги.

Ключевые слова: Рюрик, Игорь, Ольга, Свенельд, Святослав, военные походы, дань.

SUMMARY

In article the historical events connected with reigning of Igor are analysed. The author draws a conclusion that Igor was the last lineal heir of the princely line of Rurik dynasty. Svyatoslav wasn't a son Igor and Olga. He was Olga's adopted son.

Key words: Rurik, Igor, Olga, Sveneld, Svyatoslav, military campaigns, tribute.

Опублікована: *Кітов, М. Г.* Князювання Ігоря і таємниця його смерті / М. Г. Кітов // Гуманітарний часопис: збірник наукових праць. – 2012. – № 4. – С. 112–122.